

Становлення лінгвістики тексту в якості окремої галузі філології відображає весь хід розвитку сучасної лінгвістичної науки. Текст є первинна даність всього гуманітарно-філософського мислення і є тією безпосередньою дійсністю, з якої тільки й можуть виходити ці дисципліни.

Інтерес до вивчення тексту зумовлений прагненням пояснити мову як глобальне явище з точки зору сучасного мовознавства, як цілісний засіб комунікації, глибше вивчити зв'язки мови з різними особистими сторонами людської діяльності, реалізованими через текст. Цей інтерес пояснюється також прагненням за допомогою тексту пізнати буття мови, вічно живого і багатогранного, досягнути ті його закономірності, які розкриваються тільки при функціонуванні мовних одиниць у відрізках, більших, ніж речення. При цьому предметом розгляду є одна з основних функцій мови - функція створення тексту.

Мета даної роботи – комплексне вивчення закономірностей породження та сприйняття мовленнєвого повідомлення (тексту). Слід враховувати специфіку психолінгвістичного підходу, що полягає в розгляданні тексту як одиниці комунікації, як продукту мовлення, детермінованого потребам спілкування. Звісно, що в процесі спілкування один з учасників намагається певним чином змінити поведінку або стан іншого. Зміна поведінки виявляється в тому, що партнер по комунікації виконує якусь не мовленнєву дію або відтворює відповідне мовленнєве повідомлення. Зміна стану передбачає зміну відношення суб'єкту до будь якого об'єкта або явища, що в свою чергу може привести до зміни поведінки. Таким чином, об'єктивно, тобто незалежно від суб'єктів мовленнєвої діяльності умови комунікації потребують, щоб мовленнєвий текст, що являється основною одиницею спілкування, чинив певний вплив.

Текст є цілісною знаковою формою організації мовлення. У «Короткому словнику термінів лінгвістики тексту» даються такі визначення тексту: 1) текст як змістова послідовність, закінчена та правильно оформлена, 2) деяка загальна модель для групи текстів, 3) послідовність висловлювань, що належить одному учаснику комунікації, 4) письмовий по формі мовленнєвий твір [5].

Вчені виділяють наявність чотирьох концепцій тексту: результативно-статичну (текст як інформація, відчужена від свого носія у вигляді послідовності висловлювань, об'єднаних смисловими зв'язками); процесуальну у відношенні до свого виробника (текст як реалізація мовленнєвої здатності індивідуума); каузальну (текст як продукт активної мовленнєвої діяльності людини); стратифікаційну (текст як найвищий рівень мовної системи) [9]. У зв'язку з комунікативною переорієнтацією лінгвістики тексту, текст визначається одночасно як посередник, засіб, процес і мета комунікації. Е. Косеріу розглядав текст як мовленнєвий акт або ряд пов'язаних мовних актів, які здійснюються індивідом в певній ситуації [3]. Комунікативно-орієнтовані дефініції тексту описують його або як відокремлений компонент комунікації, серединний елемент схеми комунікативного акту, або як невід'ємний від комунікативного процесу, як такий, що характеризує комунікативність предметно-знаковий стан системи комунікації» [3].

У лінгвістиці тексту тривалий час текст визначався на основі стрижневої категорії, якою вважалася зв'язність [10]; текст ідеально вища комунікативна одиниця, яка тяжіє до смислової замкнутості і закінченості, конституючою ознакою якої є зв'язність, що виявляється кожного разу в інших параметрах, на різних рівнях тексту і в різних сукупностях окремих зв'язків [4]. Як базові категорії різні дефініції тексту використовують цілісність, інтегративність, текстувальність і т.д. А саме, текстом називають «будь-яке пов'язане знакове утворення, яке висуває як предмет вивчення тексту категорії зв'язності, цілісності, інтегративності та ставить проблему розкриття базисних механізмів інтеграції цілого».

Питання про визначення тексту також пов'язане з проблемою рівневої системно-мовної природи текстів. Е. Бенвеніст висунув перспективну ідею критеріїв для встановлення рівнів мовної системи. Вчений назвав текст одним з автономних рівнів системи мови [2]. Б.В. Горнунг у статті «Про характер мовної структури» [9] і Т.П. Ломтев в роботі «Мова і мовлення» розкрили актуальну проблему співвідношення системно-мовних і мовленнєвих закономірностей і, зокрема, питання про рівневий статус тексту. Б.В. Горнунг стверджував, що текст не повинен протиставлятися системі мови, що в тексті і в системі мови діють одні і ті ж закономірності [9]. На цій підставі текстовий рівень кваліфікувався як найвищий. В. Дресслер розглядав також розуміння тексту, виходячи з дихотомії двох рівнів в тагеміці К. Пайка [7].

Текст привертав і раніше увагу дослідників. Він з'являвся предметом науки текстології, яка займалась філологічним вивченням стародавніх текстів. Зверталася до текстів і стилістика - об'єктом були, як правило, художні твори, і вивчалися вони з точки зору стилістичних (експресивних) ефектів, які досягаються в результаті майстерного використання авторами лексичних і граматичних елементів мови.

Лінгвістика тексту розглядає побудову, породження тексту, його конструктивні елементи з точки зору як формальної, так і змістовної структури формування його смислу. Текст отримує нове визначення в відповідно до нових завдань, які ставить перед собою лінгвістика тексту, що робить з нього предмет особливого вивчення.

Існує ряд визначень тексту як об'єкта лінгвістичного вивчення, де текст розглядається як якась структурована за певними законами єдність, що складається з мовних одиниць - речень, об'єднаних між собою і які утворюють більші одиниці - надфразових єдності, тематичні відрізки тексту, параграфи, глави, розділи і т. д., слугують для передачі певного закінченого змісту, що відповідає цілям комунікації. Існує думка, що предмет лінгвістики тексту – це «будь-який кінцевий відрізок мови, що є деякою єдністю з точки зору змісту, що передається з метою комунікації і має відповідну цим цілям внутрішню організацію». [1].

Цілісний текст складається з безлічі елементів, відрізків тексту, які входять в загальну смислову і формальну структуру тексту, а значить, пов'язані між собою і являють деякі відносно закінчені або принаймні відмежовані одне від одного відрізки повідомлення чи опису. Вони можуть знаходитися або на основній лінії тексту, або входити в одну з побічних ліній, або, нарешті, вклинюватися у вигляді окремих повідомлень у загальний потік мовлення. Такі відрізки тексту будуються, в свою чергу, із серії речень (рідко - з одного речення), пов'язаних між собою не тільки логічно, семантично, а й формально, лінгвістично. Ці речення об'єднуються в понадфразові єдності.

Існує думка, що «текст є функціонально завершене мовленнєве ціле» Відзначається, що цілісність тексту лінгвістичного визначити неможливо, що вона визначається змістом, який має представлятися відправнику і одержувачу як якась «осмислена доцільна єдність» [6].

Також текст розглядається як цілісна, замкнена вища комунікативна одиниця, де основною конституючою ознакою тексту є зв'язність - семантична, яка є обов'язковою, і формальна, яка може експлікувати семантичну застосуванням граматичних і лексичних засобів мови. Поняття тексту розглядається наступним чином: «Текст - ідеальна вища комунікативна одиниця, що тяжіє до смислової замкненості і закінченості, конституючою ознакою якої є зв'язність, що виявляється кожного разу в інших параметрах, на різних рівнях тексту і в різній сукупності зв'язків» [4].

Необхідно визнати той факт, що вихідним пунктом як в реальному функціонуванні, так і в лінгвістичному дослідженні є та мовна одиниця, яка виступає в комунікації як відносно завершений відрізок спілкування - як одиниця, структурована і організована за визначеними правилами, що несе когнітивне, інформаційне, психологічне та соціальне навантаження спілкування. Цією одиницею є текст.

Мовна діяльність - одна із суттєвих компонентів життя людського суспільства, в якому колективне матеріальне виробництво знаходить своє відображення у свідомості і, відповідно, в мові як в його матеріальній основі. Комунікація в своїй основі є не що інше, як перенесення інформації в людському колективі, а отже, в результаті - реалізація суспільного характеру свідомості [11].

Спілкування не може бути конгломератом якихось ізольованих висловлювань, воно передбачає насамперед системність, засновану на системності знань людини про світ і усвідомлення цих знань в процесі вербальної комунікації. При цьому повноцінною одиницею спілкування, що виконує зазначену функцію, може бути тільки одиниця, що включає в себе дві необхідні ознаки: бути носієм повноцінної інформації і бути структурно організованою. Текст і є та вихідна одиниця, яка відповідає цим вимогам [4].

Текст є складовою процесу комунікації, тобто процесу, який хоч і переривається в часі і просторі, але теоретично процесу не лімітованого, в якому кожен акт комунікації посідає своє місце як осередок мовленнєвої і соціальної діяльності, а окремий сегмент цього процесу так чи інакше повинен отримати своє визначення в тих межах, які встановлюються сукупністю умов конкретної комунікативної ситуації.

Різні дефініції тексту наводяться в книзі І. Р. Гальперіна «Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження», а також у роботах інших авторів [3].

В цілому, текст слід розуміти як певну впорядковану кількість речень, об'єднаних різними типами лексичного, логічного і граматичного зв'язку, здатних передавати певним чином організовану і спрямовану інформацію. Текст є складне ціле, яке функціонує як структурно-семантична єдність. Якщо усне мовлення характеризує звукове втілення, то для тексту характерним є графічне втілення. Якщо усне мовлення відрізняється лінійністю, то текст характеризується багатовимірністю. Усне мовлення лінійне, так як воно має лише звукове втілення. Текст багатовимірний, так як можливим є множинне повернення до будь-якої його ділянки. Якщо мова є рух, процес, то текст характеризується двоїстою природою - здатністю знаходитись і в стані спокою, і в стані руху [3].

Текст не тільки відображає дійсність, а й повідомляє про неї. Семантика тексту включає номінативний і комунікативний компоненти. В тексті перетинаються комунікативна, когнітивна (пізнавальна) і емотивна функції.

Як вище комунікативне ціле текст є і закритою, і відкритою системою. Закритість тексту в його сутнісних ознаках - відмежування і закінченості. При засвоєнні тексту читачем обсяг інформації, переданої ним, постійно змінюється. В цьому сенсі текст являє собою відкриту систему, для якої характерний стан руху.

Існують різні концепції інтерпретації поняття «текст», в залежності від того, який аспект тексту є в них провідним:

1. Концепції, в яких провідним вважається статичний аспект. Ці концепції можна об'єднати як такі, що відображають результативно-статичне уявлення про текст. Текст розуміється як інформація, відокремлена від відправника, як та єдина форма, в якій мова дана нам у безпосередньому спостереженні.

2. Концепції, в яких на перший план висувається процесуальність тексту. Процесуальність розуміється двояко: з одного боку, як реалізація мовленнєвої здатності людини, з іншого - враховується, що текст є мова в дії. Таким чином, враховується здатність мови до живого функціонування в мовленні.

3. Концепції, що акцентують каузальний початок, тобто джерело тексту - мовну діяльність індивідуума. Ці концепції можна було б назвати комунікативними, так як вони орієнтуються на акт комунікації, який передбачає наявність відправника і одержувача.

4. Стратифікаційні концепції, які розглядають текст як рівень мовної системи. Включення тексту в ієрархію мовних рівнів передбачає розгляд будь-якого абстрактного тексту (алгоритм його породження, моделей, схем) і тексту в конкретній реалізації [8].

Слід зазначити, що в лінгвістиці тексту виникла потреба найменування інваріанта певної сукупності реальних текстів. Такий інваріант став іменуватися текстею (Н.М. Амосова, В. Кох, О.І. Москальська). На основі тексту відбувається породження і сприйняття актуалізованих текстів. Вважається, що «створення тексту детерміновано його таксономічною приналежністю, тими стандартними комунікативними настановами, в яких створюється текст певного класу і, які представляють об'єктивну даність для суб'єкта текстопородження». Тим самим, текстею являє собою мовний інваріант, який корелює в мовній системі з мовним жанром, а їх взаємодія у мовленнєво-комунікативній діяльності робить актуалізований текст реальним комунікативним засобом. Текстею в сучасній когнітивній лінгвістиці розглядається в ракурсі текстового прототипу як моделі, схеми певного класу текстів, що включає ієрархічно організовані прототипічні ознаки даного класу: семантичні, структурні, інтенціональні, ситуативні, інтерпретативні, соціокультурні та інші [9]. Прототипічне когнітивне моделювання може здійснюватися як шляхом узагальнення найбільш сутнісних якостей класу текстів, так і на основі використання актуалізованого тексту як найкращого зразка класу.

Таким чином, можна зробити висновок, що лінгвістика тексту це наука про сутність та організацію передумов і умов людської комунікації. Інтенсивне вивчення тексту передбачає поворот від лінгвістики мови до лінгвістики мовлення, посилення уваги до акту комунікації.

Резюме. В статті розглядається питання диференційованого підходу до проблем комунікації, яка забезпечує створення, сприйняття та розуміння тексту. Вивчаються закономірності породження та сприйняття мовленнєвого повідомлення (тексту). Розглядаються проблеми мовленнєвого спілкування та виявляються напрямки в дослідженні тексту. **Ключові слова:** комунікація, висловлення, текст, мовленнєва діяльність, реципієнт.

Резюме. В статье рассматривается вопрос дифференцированного подхода к проблемам коммуникации, которая обеспечивает создание, понимание и восприятие текста. Изучаются закономерности восприятия речевого сообщения (текста). Рассматриваются проблемы речевого общения и определяются направления в исследовании текста. **Ключевые слова:** коммуникация, высказывание, текст, речевая деятельность, реципиент.

Summary. The article deals with differentiating the problems of communication, including creating and understanding texts. The regularities of generating and understanding verbal messages (texts) are studied, as well as problems of verbal communication dealt with by textlinguistics. **Keywords:** communication, utterance, text, speaking activity, recipient.

Література

1. Барт Р. Избранные работы.
2. Семиотика. Поэтика. - М; СПб.; Киев, 1999
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Под ред., с вступ. ст. и коммет. Ю. С. Степанова. М., 1974.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М.: Наука. 1981.

5. Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте как целом // Синтаксис текста. – М.: Наука, 1979
6. Краткий словарь терминов лингвистики текста / Сост. Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике, Вып. 8: Лингвистика текста. М., 1978.
7. Леонтьев А.А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникация // Синтаксис текста / Отв. ред. Г.А. Золотова. М., 1979.
8. Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17: Теория речевых актов / Сост. и вступ. ст. И. М. Кобозевой и В.З. Демьянкова; общ. ред. Б. Ю. Городецкого. М., 1988.
9. Тураева З.Л. Лингвистика текст М.: Просвещение, 1986. - С.4 -711-19
10. Филиппов К.А. Лингвистика текста и проблемы анализа устной речи. Л., 1989.
11. Harweg H. Pronomina und Textkonstitution - München, 1968.
12. Schmidt W. Aufgaben und Probleme einer funktional kommunikativen Sprachbeschreibung. - In: Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. В., 1979, Bd. 32, Н. 2, S. 123